

ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ ВЪРХУ ЖЕНИ КАТО ОБЕКТ НА СОЦИАЛНА РАБОТА

Гл. ас. Ваня Ганева

СА „Д. А. Ценов”- Свищов

Катедра "История, философия, социология"

Резюме:

Обект на разглеждане в статията е домашното насилие върху жени, което в последните десетилетия се определя като един от сериозните социални проблеми в световен мащаб. В първата част на разработката се изяснява същността на насилието и джендър аспектите на домашното насилие. На базата на джендър подхода се търси обяснение за това как социалните отношения между мъжете и жените в обществото, закрепени посредством патриархалния ред, допринасят за проявите и търпимостта към домашното насилие върху жени.

Във втората част на статията се изяснява спецификата на социалната работа срещу домашното насилие върху жени. В теоретичен аспект този вид социална работа стъпва върху феминисткото и антипотисническото направление, които са се развили значително след 80-те години на 20 век. Практическата реализация на социалната работа срещу домашното насилие налага използването на кризисна интервенция, добро познаване от страна на социалния работник на преживяванията и реакциите на жените, жертви на домашно насилие; на услугите, които те могат да ползват, както и на програмите за мъже, извършители на домашно насилие.

DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN AS AN OBJECT OF SOCIAL WORK

Head assistant Vanya Ganeva

Abstract:

The article deals with domestic violence against women, which in the last decades has been defined as one of the most serious social problems worldwide. The first part of the paper explains the essence of violence and the gender aspects of domestic violence. On a gender approach basis an explanation is sought as to how social relations between men and women in society, fixed via patriarchal order, contribute to the manifestations of tolerance towards domestic violence against women.

The second part of the article explains the specifics of social work against domestic violence against women. Theoretically this type of social work is based on the feminist and anti-oppressive trends developed considerably after the 80s of the 20th century. The practical realization of social work against domestic violence calls for the use of crisis intervention, a good knowledge on the social worker's part of the experiences and reactions of women – victims of domestic violence, as well as the services which they can use. Besides working with victims, another main point in social work in cases of domestic violence against women must be working with domestic violence offenders, using methods borrowed from psychotherapeutic and consultation practice.

Ваня Ганева

Keywords: domestic violence, gender approach, feminist theories, feminist social work, anti-oppressive social work

Насилствените действия между членовете на семейството присъстват във всички общества и времена, но не винаги са се разглеждали като социален проблем. В последните десетилетия обаче насилието в семейството се осъзнава като сериозен и мащабен проблем, който от своя страна поражда множество други проблеми на социетално и индивидуално равнище. Това го поставя в центъра на вниманието на социалната работа като дейност ангажирана с разрешаване на различни социални проблеми и с подпомагане на индивиди, семейства и групи за пълноценно социално функциониране. В този контекст настоящата разработка има за цел да изясни някои от джендър-аспектите на домашното насилие, както и подходящите форми на намеса от страна на социалните работници за неговото предотвратяване и преодоляване.

Дефиниране на насилието

Изследването на насилието като социално явление поражда необходимостта от търсене на разнообразни обяснения за неговата същност. Най-общо насилието може да се определи като поведение, насочено срещу друг човек или собствената личност, предизвикващо физическо, психическо и емоционално страдание. В повечето социологически и социално-психологически теории насилието се свързва с агресивността на индивидите и оттук понятията „насилие” и „агресивност” се използват като синоними. Както посочва **В. Златанова** обаче, трябва да се има предвид, че не винаги агресивността прераства в насилие, както и насилие понякога се извършва от хора, които при нормални обстоятелства трудно могат да бъдат окачествени като агресивни.¹

Най-често в научната литература *насилието се дефинира като резултат от агресивно действие, чиято цел е вреда или като поведение, чиито резултат е личностна вреда.*² Важен момент е също така дали има преднамереност в реализирането на агресивното поведение. Насилието представлява ценност за извършителя, защото му дава възможност да съхрани

¹ Златанова, В. Насилието. // *Социология на отклоняващото се поведение*. София, 2005, с. 57

² Златанова, В. Нелигитимното насилие. София, 2004, с. 18-19.

Ваня Ганева

собствения си «Аз».³ То често става оръдие за установяване на власт и неадекватно самоутвърждаване – т.е. желание да се повиши самооценката, да се заяви значимостта на собствената личност. В момента на използване на насилието извършителя усеща напълно своята власт над другия човек. В този контекст насилническите действия могат да станат за индивида средство за преодоляване на своите вътрешни психологически проблеми, неувереност в себе си и слабост.

Д. Лийтбигър обръща внимание върху **взаимовръзката между гнева и агресивното поведение** като посочва, че тя не е никак проста и гневът не е единственият фактор, пораждащ агресия.⁴ Възможно е обаче гневът да увеличи вероятността от насилие. Също така редица изследвания са потвърдили взаимовръзката между гнева и насилническото поведение, включително в ситуации на домашно насилие.⁵

Емпирични изследвания показват, че агресивното поведение се индуцира твърде лесно от гнева.⁶ В много случаи слабият контрол върху гнева се превръща в условие за възникване на агресивността. За да се постигне контрол е необходимо да се развият определени способности, свързани с:

- ✓ установяване на вътрешните и външни причинители на гнева;
- ✓ трансформиране на враждебните мисли и думи в невраждебни;
- ✓ формиране на представа за ситуацията като невраждебна, релаксиране;
- ✓ насочване към разбирането, че фрустрациите не засягат самоуважението.

Съществуват различни **теории за причините, пораждащи насилието**.⁷

Психоаналитичната теория например свързва насилието с агресивността като вродена и инстинктивна характеристика на индивида. **Бихевиоризмът** разглежда насилието като елемент от човешките реакции, който се заучава чрез

³ Пак там, с. 58.

⁴ Лийтбигър, Д. Мениджмънт на гнева (справяне с гнева). // *Антология социална работа*. София, 2008, с. 163.

⁵ Лийтбигър, Д. Цит. произв., с. 164.

⁶ Стаматов, Р., С. Сарийска. Агресивността при децата: причини и възможности за регулиране. // *Актуални проблеми на социалната работа*. Пловдив, 2007, с. 158-159.

⁷ Златанова, В. Насилието. // *Социология на отклоняващото се поведение*. София, 2005, с.60-71.

Ваня Ганева

подражание. Агресивното поведение се усвоява в процеса на социализация, посредством наблюдение на социално значими хора и най-вече на родителите. Според Бандура произходът на агресията е свързан със социални влияния, които я моделират и засилват. *Теорията за контрола* обяснява насилието като проява на нетолерантност, криза на общуването и резултат от разрушаване на връзката на индивида с обществото. Процесът на отчуждаване от другите води до личностна деформация, чувство за непълноценност, освобождаването от които става чрез агресивността и насилническото поведение.

Според *В. Златанова*, от социологическа гледна точка, насилието се корени в конфликтната природа на индивида и нагласата да доминира с всички средства в социалните взаимодействия, злоупотребявайки с власт и контрол върху другите.⁸ *Социологическият модел разглежда насилието като социално възпроизведено поведение, научено в отношенията с другите, което е било награждавано като ефикасно в дадено общество и култура.*

За проявата на насилие способстват различни фактори, които най-общо могат да се разграничат на индивидуални и социални. Индивидуалните са свързани с различни психологически характеристики на личността като раздразнителност, склонност към агресия, липса на адекватна самооценка, на критичност към собственото поведение и др. Социалните произтичат от културата на съответното общество - нормите, нагласите, ценностите, стереотипите, свързани с насилието. Същественото в случая е доколко то се одобрява и неговото използване се приема за нормално в дадено общество, какви норми и санкции е създадо обществото за преотвратяване на насилието. В процеса на социализация, социалните фактори се пречупват по специфичен начин за всеки индивид през семейната среда и водят до формиране на определени модели на поведение, свързани с толерантност или нетърпимост към насилието.

Домашното насилие - джендър аспекти

Съгласно действащия закон в България *домашното насилие представлява физическо, психическо, сексуално, емоционално или икономическо насилие, принудителното ограничаване на личната свобода и*

⁸ Пак там, с.83.

Ваня Ганева

*личния живот, извършено спрямо лица, които се намират или са били в семейна или родствена връзка, във фактическо съпружеско съжителство.*⁹

В литературата преобладават три основни гледни точки по проблемите, свързани с насилието в семейството:¹⁰

- ✓ Социокултурна – проблемите на домашното насилие се свързват с културни норми и ценности, социални структури, които продуцират толерантност или обратно социална чувствителност към насилието.
- ✓ Структурно семейна – теорията на семейните системи разглежда домашното насилие през призмата на комуникационните стратегии, съществуващи в семейството. На тази теория се базира практиката на съвместно консултиране на съпрузите.
- ✓ Индивидуално-поведенческа – агресивното поведение се разглежда като следствие от психологически травми, които индивида е преживял в детството и се отразяват в по-зряла възраст като посттравматичен стрес, депресивни състояния, ниска самооценка.

Основна форма на домашно насилие е *насилието върху жени*. Обяснение защо е така предлага *джендър-подхода*, който показва по какъв начин културата и социалната структура опосредстват различията между мъжете и жените. В съвременната интерпретация на джендър-отношенията съществуват три основни теории: *теория за социалното конструиране на джендъра, джендъра като стратификационна категория, джендъра като културна метафора*. На базата на обобщението на тези теории могат да се изведат следните *характеристики на джендър-подхода*:¹¹

- ✓ съществува биологически пол и социален пол (джендър), който се формира в процеса на социално взаимодействие;
- ✓ социалният пол се свързва с модела на социални отношения между мъжете и жените, конструиран от основните институции в обществото;

⁹ Закон за защита от домашното насилие // *Държавен вестник* бр. 102, 2009.

¹⁰ Петрова, Р. Г. Гендерология и феминология. Москва, 2009, с. 110-111.

¹¹ По-подробно вж: Воронина О. А. Социокультурные детерминанты развития гендерной теории в России и на Западе. // *Общественные науки и современность*. 2000, бр.4, с. 9-21.

Ваня Ганева

- ✓ социалният пол се формира в процеса на социализация под въздействието на разделението на труда, ролите в семейството, средствата за масова информация и др.
- ✓ социалният пол се утвърждава и в съзнанието на самите индивиди – т. нар. джендър идентификация, посредством зададените от обществото норми за облекло, външност, маниери на поведение.
- ✓ социалния пол е йерархизиращ фактор на социалните отношения заедно с класата, етническата принадлежност, възрастта и др.
- ✓ Социалния пол съдържа неявни ценностни ориентации и нагласи, свързани с това, че всичко което се определя като „мъжко” се възприема като позитивно, значимо и доминиращо, а определянето като „женско” – негативно, вторично и подчинено.

Според *Н. Радев джендър-подходът означава изследване на това дали и доколко действащото законодателство, икономически процеси и практики се отразяват по различен начин на мъжете и жените с оглед постигане на равни възможности на двата пола.*¹² Той изхожда от следните основни предпоставки:¹³

- ✓ мъжете и жените заемат в обществото не само различни, но и неравни позиции – жените получават по-малко материални ресурси, имат по-нисък социален статус, по-малко власт и възможности за самореализация от мъжете;
- ✓ неравенството възниква като следствие от самата организация на обществото, а не от някакви биологични или личностни различия между мъжете и жените;
- ✓ хората се различават един от друг по своите възможности и характерни черти и това се отнася както за мъжете, така и за жените.

Н. Абъркромби, С. Хил и Б. Търнър отбелязват, че *съществуват редица социални и културни основания за различията между половете:*

- ✓ специфичните женски качества и полова идентичност се формират у жените посредством социализацията;

¹² Радев, Н. Джендър различия и социална работа. // *Социална работа с деца и семейства*. София, 2005, с. 79.

¹³ Пак там, с. 81

Ваня Ганева

- ✓ в индустриалните общества жените често се оказват изолирани от обществения живот в пределите на частната домашна сфера;
- ✓ на жените се предлагат най-незначителните видове производствена дейност;
- ✓ в обществото господства стереотипна идеология, определяща жените като същества, които са слаби и емоционално зависими от мъжете.¹⁴

В рамките на джендър-подхода общественото устройство, свързано с господстващото положение на мъжете в обществото и подчиненото положение на жените се нарича *патриархат*. Патриархалният ред се поддържа умишлено и преднамерено като осигуряващ власт на мъжете, както в семейството, така и извън него. Например домашната работа не се заплаща и затова този, който и посвещава времето си, не се разглежда като създател на семейни ресурси. Позицията извън семейството се определя от положението на човека в обществото, преди всичко професионалната реализация. Измереният принос на мъжа и жената в семейния бюджет е по правило неравностоен – приносът на мъжа се фиксира като по-голям, което има ключово значение във властовите отношения. Това превръща мъжа в глава на семейството и жената трябва да се съгласи да се подчинява доброволно на неговата воля. В този контекст културните традиции в общество от патриархален тип оправдават съпруга-насилник.

Представителката на неомарксизма *Х. Хартман* търси *връзка между капитализма като обществено-икономическа система, патриархата и положението на жените* в следните направления:

- ✓ предоставяйки на жените по-ниска работна заплата от тази на мъжете обществото поддържа господството на мъжете;
- ✓ ниските доходи подтикваат голяма част от жените да се омъжат;
- ✓ семейните жени извършват голяма част от домакинската работа безплатно и спестяват на съпруга си разходите за тези услуги на пазара на труда;
- ✓ натовареността с домашни задължения поставя жените в неизгодни условия на пазара на труда. Поради многото време,

¹⁴ Н. Абъркромби, С. Хил и Б. Търнър. Световен речник по социология. Бургас, 1993, с. 311.

Ваня Ганева

които те им отнемат, повечето от жените се стремят да работят на половин работен ден.¹⁵

М. Брюкнер обръща внимание върху *социалната структура, базираща се на джендър-неравенство като фактор, способстващ за проява на домашното насилие*.¹⁶ „Мащабите на джендър-насилието могат да се интерпретират като следствие от йерархичното построяване на джендър-отношенията, които, както е видно, оправдават личното и сексуално подчинение на жените, а в краен случай – даже насилието. Без тази структурна съставляваща насилието над личността не би изчезнало веднага, но би загубило своята социална и културна подоснова.”¹⁷ Определянето на актовете на насилие, особено в частния живот зависи от културните конструкти, историческия контекст. По традиция ролята на жената се свежда до отговорност за щастието на семейството и удовлетворението на мъжа, предполага се, че тя трябва да пренебрегва собствените си интереси в името на това да служи на интересите на другите в семейството.

Четвъртата международна конференция на ООН по проблемите на жените, проведена 1995 г. в Пекин, стига до извода, че *насилието над жени е проявление на исторически неравни властни отношения между мъжете и жените* и го дефинира като «всеки акт на джендър-насилие, който води или вероятно ще доведе до физически, сексуални или психологически вреди или щети за жените, включвайки заплахи, принуждение или произволно решаване от свобода, както в обществения, така и в частния живот.»¹⁸

От значение при домашното насилие са механизмите на управление на конфликтите в семейството като за това съществуват два основни модела – „ролева модификация” и „индуцирането на роли”.¹⁹ Първият модел изисква адаптация и от двамата партньори, а вторият е свързан с примиряване на единия от тях с наложената му роля от другия и е приложим за обяснение на домашното насилие върху жените.

¹⁵ Петрова, Р. Г. Гендерология и феминология. Москва, 2009, с. 40-41.

¹⁶ Брюкнер, М. Насилие в семье: локальные действия – международная проблема. // *Журнал исследований социальной политики*. Том 7, №2, с. 261. <http://jsps.ru/>

¹⁷ Пак там, с. 261-262.

¹⁸ Пак там, с. 262.

¹⁹ Златанова, В. Домашното насилие. София, 2001, с. 78.

Ваня Ганева

Теоретични основи на социалната работа срещу домашното насилие върху жени

Теоретичните аспекти на социалната работа срещу домашното насилие могат да се търсят във феминистките теории и във все по-налагащата се в края на 20 век антипотисническа социална работа.²⁰ Както посочва *Н. Томпсън* теорията и практиката на социалната работа са се развили значително от средата на 80-те г. на 20 век, когато темите за дискриминацията и потискането започват да привличат сериозно внимание.²¹ Феминизмът се свързва с първите сериозни опити за осмисляне на социалната работа. И в съвременните условия той оказва силно влияние върху теорията и практиката на социалната работа и особено в областта на борбата срещу домашното насилие.

В литературата се говори за *феминистка социална работа*, която *Л. Доминели* определя като приемаща половото неравенство и неговото елиминиране като отправна точка за работа с жени и стремяща се допринесе за благополучието на жените така, както те го разбират.²² Тази социална работа има за цел насърчаване на жените да участват във всички етапи на работния процес и да вземат собствени решения. Важен акцент на феминистката социална работа е преформулиране на проблема на клиентката - т.е. преместването му от личен проблем в частната сфера, за който единствено тя е отговорна, в социален проблем в обществената сфера, който тя преживява индивидуално, наред с много други жени. Това редуцира чувството на изолираност и вина на клиентката, и ѝ дава възможност да види как нейната социална роля и статус са допринесли за това да се чувства безсилна. Осъзнаването, че не само тя е в тази ситуация, позволява на жената да установи контакт с други жени в подобна ситуация.

Друга важна особеност на феминистката социална работа е, че тя заема морална позиция, преследва политически цели, свързани с противопоставяне на несправедливостта и потискането, включително и когато са извършвани от жени. „Феминистката социална работа се ангажира и с личното, и със

²⁰ Акцентът върху антидискриминационните и антипотисническите аспекти на социалната работа в края на 20 в. по наше мнение е свързан със засилване на социологическия уклон в социалната работа и с осъзнаване на потребността личността да се разглежда в нейния социален контекст с цялата му специфика.

²¹ Томпсън, Н. Антидискриминационна практика. // *Антология социална работа*. София, 2008, с. 105.

²² Доминели, Л. Феминистка теория. // *Антология социална работа*. София, 2008, с. 115.

Ваня Ганева

социалното чрез фокусиране върху цялостната личност и изследване на взаимовръзките между хората и структурите, в които те живеят.²³

Важен принос на феминистката социална работа е разкриването на области, в които другите са се страхували да навлязат, каквато е например работата върху домашното насилие. Също така Л. Доминели посочва важноста на обстоятелството, че феминистките са окуражили мъжете да изследват проблемите, свързани с потискането на жените, което е довело до появата на мъже социални работници, обръщащи внимание на проблемите с домашното насилие.²⁴

С. Нунев отбелязва, че *феминизмът като теория и практика оказва силно въздействие върху формирането и развитието на социалната работа в общ и в специфичен план*. Той подчертава, че феминистката теория представлява система от възгледи за социалния живот, разглеждан от позицията на жената. Тя има мултидисциплинарен характер и в нейното конструиране участват представители на различни научни области – социология, антропология, политология, икономика, психология и др.²⁵ Във феминистката теория съществуват различни направления, които накратко са обобщени в следващата таблица.²⁶

Таблица 1

Направления във феминистката теория

Феминистки теории	Основни тези
1. Феминистки теории, фокусирани върху различията между половете	В общ план тези теории акцентират върху необходимостта от признаване на начина на живот, опита и културата на жените за равностойна алтернатива на мъжките модели.
А) културен феминизъм	А) акцентира се дърху социалната значимост на женските добродетели и преди всичко готовността за сътрудничество, загрижеността за съдбата на хора от уязвими групи, пацифизъм и др.
Б) биологичен феминизъм	Б) наличието на биологични различия между половете не определя кой от тях е по-висш и по-нисш.
В) институционални феминистки теории и др.	В) различията между половете се определят от изпълняваните от жените и мъжете роли в

²³ Пак там, с. 117.

²⁴ Пак там, с.118.

²⁵ Нунев, С. Антидискриминационна и антипотискаща социална работа (съвременна теория и практика). София, 2009, с.116.

²⁶ Таблицата е съставена по: Нунев, С. Антидискриминационна и антипотискаща социална работа. (съвременна теория и практика). София, 2009, с. 120-150.

	условията на различни ситуации и социални институции.
<p>2. Феминистки теории, фокусирани върху неравенството между половете</p> <p>А) либерален феминизъм</p> <p>Б) марксистки феминизъм</p>	<p>Неравенствата, които съществуват в обществото между мъжете и жените се изразяват в ограничения спрямо жените за използване на икономически, властови и други ресурси, в по-ниския им социален статус и в намалените възможности за реализация в сравнение с мъжете на същото социално равнище. Тези неравенства са преди всичко социална конструкция, те са джендър неравенства.</p> <p>А) съществуващото неравенство между половете се базира върху патриархалната идеология и дискриминационния модел на разделение на труда по полов признак.</p> <p>Б) отделя се първостепенно място и значение на критиката на класовото потисничество, в чиито контекст се разглеждат проблемите за потискането на жената.</p>
<p>3. Феминистки теории, фокусирани върху потискането на жената по полов признак</p> <p>А) психоаналитичен феминизъм</p> <p>Б) радикален феминизъм</p>	<p>Акцентът се поставя върху властовите отношения между двата пола, в които доминираща е позицията на мъжа, който разполага с властови ресурси и ги използва като специфични механизми за контрол, подчинение и потискане на жената. Обществото, което споделя такива възгледи, се определя като подчинено на патриархалната идеология и в този контекст различията и неравенството между половете са следствие от функционирането на патриархалното общество.</p> <p>А) акцентът се поставя върху динамиката на мислите, чувствата, преживяванията на безсъзнателно психично равнище, отделя се внимание на ролята на тази динамика за развитието и личностното формиране в детска възраст.</p> <p>Б) акцентът се поставя върху следните две позиции: жените притежават абсолютна позитивна ценност, присъща на тяхната природа и жените са подложени на жестоко потискане в обществената система, устроена по патриархален образец.</p>
<p>4. Феминистки теории, фокусирани върху структурното потисничество</p> <p>А) социалистически феминизъм</p>	<p>Господството, включително и това над жената, се узаконява посредством механизмите, използвани от структурите на патриархата, капитализма, расизма.</p> <p>А) вниманието се насочва към анализиране на широк кръг от проблеми на потисничеството, независимо дали с тях се сблъскват жени или мъже; изследват се механизмите, чрез които някои подложени на потискане жени (предимно бели и от привилегировани социални слоеве) осъществяват потискане на други жени от непривилегировани, дискриминирани по различен признак групи.</p>

Б) теория за пресичанията	Б) жените са подложени на потискане по полов признак, но то не се проявява еднакво при всички, тъй като възниква под влияние на много пресичащи се фактори, свързани със социалното неравенство (класа, раса, етнос, възраст, професия, семеен статус и др.)
---------------------------	--

Освен феминизмът, друга важна теоретична предпоставка за социалната работа срещу домашното насилие е антипотисническото направление. *Антипотисническата социална работа* стъпва върху различни подходи за същността и преодоляването на социалното потискане. Потискане съществува когато възможностите за саморазвитие на човека са блокирани и той е изключен от обществото, поради принадлежността си към определена група или категория хора.²⁷ Като социално явление потискането е вградено и присъства във взаимоотношенията между индивиди, групи и общности. Според *П. Фрейре* потискането се свързва с всяка ситуация, която води до експлоатиране и затруднения в себеутвърждаването на индивида като автономен и отговорен човек. Потискането е свързано с неравно разпределяне на власт, статус, авторитет, ресурси и възможности.²⁸

Някои автори (*Фр. Фанон, Л. Шулман*) отбелязват, че в основата на взаимоотношенията между потискащ и потискан стои стремежът на потискащите субекти и структури да утвърдят по-изгодните си властови позиции и да демонстрират значимостта си, придобита чрез поставяне в зависимост на потисканите.²⁹ Хора, подлагани непрекъснато на потискане, са склонни да интериоризират и да пресъздават в поведението си негативните стереотипи и представи, които потискащите са проектирали при взаимодействието си с тях - например представата, че жените са преди всичко домакини, съпруги, майки и трябва безпрекословно да се починяват на мъжа в ролята на глава на семейството. В някои случаи интернализираните негативни образи и стереотипи насочват потисканите към реализиране на деструктивно поведение (употреба на алкохол и наркотици, суицидни действия) или към прояви на насилие към заобикалящите ги.

²⁷ Нунев, С. Цит. произв., с. 71.

²⁸ Пак там, с. 493.

²⁹ Нунев, С. Цит. произв., с.73-74.

Ваня Ганева

В книгата си „Изкуството да се помага” *Л. Шулман* разглежда **теорията за потисничеството на Ф. Фанон**, която може да бъде отнесена и към проблемите, свързани с домашното насилие. Според психологията на потисничеството, когато човек е изложен за дълъг период на потисничество, „потисникът отвън се превръща в потисник отвътре”³⁰. С други думи потиснатия (в случаите на домашно насилие обикновено жена или дете) може да интернализира потисника отвън, създавайки си отрицателни нагласи и представи за себе си. Според Л. Шулман, интернализираният гняв, често скрит зад депресия, може да доведе до малоадаптивно и деструктивно поведение, опасно както за самия потиснат (подложен на насилие), така и за околните. Продължителното излагане на насилие води до промени, които имат както физическо и психическо измерение (умора, безсъние, кошмари, треперене, виене на свят и др.), така и личностно – т.е. отразяват се на изпълняваните социални роли, на социалните отношения.

В теорията на потисничеството на Ф. Фанон един от важните проблеми при неговото анализиране е отчуждението, което се интерпретира като намиращо израз в няколко аспекта.³¹

- отчуждение от себе си чрез интернализиране на създаваните от потискащите отрицателни образи и представи;
- отчуждение от семейството, роднините, приятелите и други хора от близкото обкръжение;
- отчуждение от ценностите и културните традиции и практики на общността;
- отчуждение от обществена активност; формални и неформални мрежи за подкрепа, трудова активност и др.

Живеещите в условия на непрекъснато потискане хора използват няколко основни стратегии на защита:

- ✓ компромис със собствените ценности и приемане на наложените от потискащите;
- ✓ бягство от действителността чрез проява на пасивност, примирение, употреба на алкохол и наркотици и др.;

³⁰ Шулман, Л. Изкуството да се помага (на индивиди, семейства и групи). София, 1994, с.28.

³¹ Нунев, С. Цит. произв., с. 76.

Ваня Ганева

- ✓ борба – противопоставяне на потискащите, отстояване на собствените права.

Важна особеност на *антипотискащата социална работа* е, че тя е *насочена към постигане на социална промяна и социална справедливост в обществото*. Според *Н. Томпсън* съществуващите социални практики могат да бъдат променени в духа на антипотискащата социална работа чрез:³²

- овластяване на клиентите – то помага те да постигнат по-голям контрол върху своя живот, представлява легитимно използване на власт, с цел да се прекрати злоупотребата с власт, присъстваща в потискането;
- работа в партньорство – включване на клиентите във всеки етап от процеса (при определяне нуждите и проблемите за решаване; при решаване как да стане това; при осъществяване на решенията и при оценяване на интервенцията);
- признаване на уникалността на индивида – индивидите трябва да бъдат разбирани в конкретни обстоятелства, със свой социален и културен контекст.

Специфика на социалната работа срещу домашното насилие върху жени

Подходящ модел на социална работа в случаите на домашно насилие върху жени е *кризисно-ориентирания*. При него, според *А. Робертс*, акцентът се поставя в няколко насоки:

- ✓ определяне на риска и безопасността за клиента и заобикалящите го;
- ✓ идентифициране на главните проблеми;
- ✓ работа с чувствата и преживяванията на клиента;
- ✓ изготвяне на план за действие с възможните алтернативи;
- ✓ осигуряване на непрекъсната подкрепа.³³

П. Митева е на мнение, че кризисната интервенция си поставя следните цели: облекчаване симптомите на клиента; възстановяване на предкризисното ниво на функциониране на клиента; идентифициране на факторите, довели до

³² Томпсън, Н. Цит. произв., с. 108-110.

³³ Нунев, С. Основи на социалната работа. Шумен, 2001, с. 84.

Ваня Ганева

кризата; помагане на клиента да свърже настоящото стресиращо събитие с минал жизнен опит; предоставяне пространство на клиента да изрази чувствата си; помагане на клиента да развие адаптивни стратегии за справяне и др.³⁴

При работа със случаи на домашно насилие социалният работник трябва да е запознат с т.нар. **цикъл на насилието**, който включва три основни фази:³⁵

- ✓ Фаза 1 – **нарастващо напрежение**. Проявява се под формата на различни оскърбления от страна на насилника, на които обикновено жертвата реагира спокойно, старае се да успокои обстановката.
- ✓ Фаза 2 – **активно насилие**. Пристъпите на гняв от страна на насилника са толкова силни, че жертвата не може да отрече тяхното съществуване. Това е моментът, в който жертвата трябва да осъзнае, че очаквания акт на насилие може и трябва да бъде избегнат като избяга от дома, повика на помощ приятели и т. н.
- ✓ Фаза 3 – **«меден месец»**. В този период мъжът насилник може да бъде добър, виновен, да обещава насилието никога да не се повтори или да обвинява жената, че тя го е провокирала. В тази фаза на жената и е най-трудно да си тръгне, но е необходимо да осъзнае, че насилието отново ще се повтори.

Социалната работа в случаите на домашно насилие върху жени според нас следва да има два основни акцента - работа с жертвите³⁶ и работа с извършителите на насилието. Освен това и при едните и при другите може да се говори за **превантивна и последваща социална работа.**³⁷ Превантивната работа е ориентирана към преодоляване на причините, пораждащи насилието в семейството, а последващата – към ограничаване и ликвидиране на последиците от него (преди всичко към оказване на психологическа, правна, икономическа подкрепа).

³⁴ Митева, П. Методи в помагачите професии. Бургас, 2006, с. 182.

³⁵ Петрова, Р. Г. Гендерология и феминология. Москва, 2009, с. 114-115.

³⁶ Трябва да се има предвид, че жертви на домашно насилие се явяват и децата, дори и в случаите, когато то не се упражнява директно върху тях, но те са свидетели на насилието. Видяното не само травмира детската психика, но в много случаи се превръща в модел на поведение, който те повтарят в собственото си семейство (независимо дали става въпрос за момиче, което като жена ще смята, че подчинената роля в семейството е напълно естествена или за момче, което като мъж ще приема налагането на волята си върху другите в дома чрез насилие за нещо нормално).

³⁷ По-подробно вж: Ганева, В. Домашното насилие като обект на социална работа в България. //Панорама на труда, 2009, бр.2, с.47.

Ваня Ганева

За да прояви адекватно отношение и да изпълни компетентно професионалните си задължения, социалният работник трябва да притежава **познания за състоянието и реакциите на жертвата на насилие, за особеностите на нейните преживявания**. В повечето случаи те се свеждат до следното:

- обикновено за жертвата насилието се превръща в тема табу и тя полага неимоверни усилия да го прикрие;
- в жертвата се поражда недоверие към хората, особено към онези, които тя отъждествява с насилника (например представителите на мъжкия пол, ако жертвата е жена);
- често нагласите на жертвата са амбивалетни – например от една страна съпругата обича съпруга си, но от друга страна се страхува за психическото и физическото си оцеляване;
- жертвата изпитва неудовлетвореност от междуличностното взаимодействие, самоизолира се, може да прояви агресия и автоагресия, в това число и опити за самоубийство;
- в много случаи срамът, който жертвата изпитва и пречи да потърси помощ от близките си.

Социалният работник трябва да е наясно, че много често жертвите на насилие търсят начини да обяснят логически насилието, извършено срещу тях, последством така наречените **техники на неутрализация**, които са следните:³⁸

- ✓ **апел на жертвата към разбиране и съчувствие за насилника** – жертвата се опитва да оправдае поведението на насилника с това, че той е болен или притиснат от обстоятелствата (финансови, емоционални проблеми и т. н.), тя смята, че насилника се нуждае от съчувствие и разбиране, че жената е тази, която трябва да проявява към него лоялност и подкрепа;
- ✓ **нежелание от страна на жертвата да разглежда насилника като такъв** - извършеното насилие се обяснява с някакви външни сили, извън контрола на извършителите му (психическо заболяване, алкохолизъм, наркомания и др.). Жертвите отричат желанието на

³⁸ Златанова, В. Домашното насилие. София, 2001, с.76-78.

партньорите си да им причиняват съзнателно болка, отказват да видят партньора като насилник;

- ✓ ***отхвърляне факта на нараняване като резултат от акта на насиллие*** – жертвите не желаят да си спомнят, да признаят пред друг за насилието, с други думи отказват да признаят публично болката и страданието от насилието. Тази техника е приложима когато инцидентът не е бил свързан със спешна лекарска намеса или когато насилника се извинява за станалото;
- ✓ ***отказ на жертвата да осмисли упражняването на системно насиллие върху нея*** – малтретираната жена вярва, че по някакъв начин действията ѝ са подтикнали партньора към насиллие, макар това да не го оправдава, тя се самообвинява за собственото си поведение, мисли, че вероятно би избегнала насилието, ако се държи по-пасивно и сговорчиво.
- ✓ ***отричане наличието на възможности за алтернативен избор*** – липсата на възможности за избор се обяснява в две направления: едното, свързано с осигуряването на средства за съществуване, жилище, защита от насилника при прекратяване на връзката (важно е убеждението на жертвата, че би могла да се справи сама в живота, което е особено проблематично за жени съсипани психически и физически от продължително малтретиране) и второто, липсата на емоционален избор за жертвата, страх от самота, убеждение, че повече не би могла да изживее любов или приятелство с някого от другия пол;
- ✓ ***позоваване на висши ценности*** – при тази техника жертвата се позовава на традиционни или религиозни ценности, аргументира се с това, че търпението е добродетел, която се възнаграждава «в другия живот» или е респектирана от норми и ценности, приети в дадена общност, които оправдават насилието върху жени с цел да се запази брака, заради децата и т. н.

В случаите на домашно насиллие социалният работник трябва да познава същността и спецификата на социалното потискане, за да може да изгради положително работно взаимоотношение, отличаващо се с висока степен на

Ваня Ганева

доверие и ефективност. *Спецификата на социалната работа с жени, преживели насилие се състои в следното:*

- ✓ особено важно е у клиентката да се създаде усещане за защитеност – поради което първоначалната фаза на работа е свързана с изграждане на атмосфера на взаимно доверие и снемане на тревожността;
- ✓ на следващия етап социалният работник има за цел да изясни какво е психичното състояние на клиентката, използвайки различни методи като полуструктурирано интервю, тестове за ситуативна и личностна тревожност и други;
- ✓ освен за психичното състояние на клиентката, социалният работник трябва да събере информация и за личностните ѝ характеристики, историята на проблема ѝ, ресурсите с които разполага (приятели, близки, социална среда);
- ✓ по време на разговора социалният работник трябва да прояви разбиране към клиентката, да я изслушва без да я осъжда и критикува, да я остави да говори за емоциите, които преживява;
- ✓ социалният работник трябва да обясни на клиентката, че насилието в семейството би прогресирало, ако не бъдат взети никакви мерки за предотвратяване на това, като същевременно не я притиска да взема бързи решения;
- ✓ социалният работник трябва да информира клиентката за нейните права и да ѝ посредничи за връзка с институциите, предлагащи услуги, свързани със социално, здравно, психологическо и правно консултиране на жертви на насилие;
- ✓ в случаите, когато е необходимо социалният работник трябва да съдейства за кризисно настаняване на клиентите, останали без подслон след инциденти на домашно насилие.

Особено важен за добрата практика в случаите на домашно насилие е акцентът върху поверителността и безопасността. Трябва да се внимава поради небрежност да не изтече информация относно местонахождението на жертвата, която да достигне до насилника. Освен сигурността на жените и децата, жертви на домашно насилие, трябва да се има в предвид и сигурността на социалния работник, който е ангажиран със случая.

Ваня Ганева

Едно от разпространените в практиката средства, които намират приложение и в ситуации на домашно насилие е *горещата телефонна линия*. Основен метод за работа чрез нея е *телефонното интервю*. То е особена форма на оказване на помощ, изискваща чувствителност и способност за вникване в проблемите на другия като се спазват принципите дискретност и анонимност. Спецификата на това интервю се състои в следното: разговорът не се провежда лице в лице и се губи невербалната комуникация; интервюиращия няма време за подготовка и предварителна преценка; клиентът не може да получи друга помощ, освен вербална; интервюто обикновено не надвишава 20 минути; основните области, които е задължително да се засегнат са - оценка степента на риск за клиента в момента, оценка на риска от самоубийство, оценка на наличната подкрепяща система, насочване на клиента.³⁹ Горещата телефонна линия е подходяща за жени, които живеят в ситуация на насилие, но не са готови да предприемат стъпки за промяна или потърпевши от насилие, които имат нужда да бъдат изслушани и консултирани, както и да им се помогне да вземат решение.

Социалната работа срещу домашното насилие може да се реализира и чрез съдействие от страна на социалния работник за създаване на *групи за самопомощ*, в които да се включат жертвите на насилие. В тях може да се провежда групова терапия, има възможност жените да споделят опит и да си помагат една на друга в преодоляване на последиците от насилието, в гледането на децата, да обменят информация за работни места и др.

Освен с пострадалите, друг важен акцент е *работата с извършителите на домашно насилие*. Проявата на агресивност и насилие може да е резултат от неадаптивни схеми на поведение. В този контекст, при работата с извършителите на домашно насилие могат да се използват методи за справяне с неадаптивното поведение, заимствани от психотерапевтичната и консултативната практика. Според поведенческите и когнитивни терапии неадаптивното поведение се учи и следователно чрез подходяща интервенция може да бъде променено.

³⁹ Видева, Д. Място и роля на помагачите професии в борбата срещу домашното насилие и в подпомагане на жертвите по пътя на тяхното възстановяване. // *Годишник на БСУ*, том IX, 2003, с.230-231.

Ваня Ганева

Един от методите за корективно въздействие върху агресивното поведение е *АРТ (агресивноредуционен тренинг)*.⁴⁰ Той представлява десетседмична интензивна програма, с по три сесии във всяка седмица, по време на които участниците овладяват техники, които им позволяват да решават проблеми, да вземат решения и да се справят конструктивно със социални взаимодействия. *Тренинговата програма се състои от три компонента: тренинг за социални умения (поведенчески компонент), тренинг за контрол на гнева (афективен компонент) и тренинг за усъвършенстване на моралната регулация (ценностен компонент).*

Тренингът за социални умения използва метода за структурирано учене и се основава на модела за социално учене, разработен от *А. Бандура*. Младежите с агресивно поведение се подлагат на обучение в следната последователност:

- ✓ моделиране – демонстрират се примери на типове поведение, които съставляват дефицитите на констатираните просоциални умения;
- ✓ игра на роли – предлагат се ситуации, в които са създадени благоприятни възможности за отработване на зададените като модел поведенчески компетентности;
- ✓ обратна връзка – поощрява се успешното ролево изпълнение и съвпадението между усвоените умения и зададените поведенчески модели;
- ✓ трансфер (пренос на овладяното поведение) – младежите се окуражават да прилагат на практика (в семейна, приятелска и друга социална среда) формираните умения.

Целта на тренинга за социални умения е да се отработят редица комуникативни умения, свързани с ефективно слушане и изпращане на съобщения, познаване и изразяване на собствените чувства и разбиране на чувствата на другия, справяне с отрицателните емоции и др.⁴¹

Тренингът за контрол на гнева е разработен върху теориите на *Р. Новако и Д. Майхенбаум*. Този тренинг преследва две основни цели:

⁴⁰ Койчев, О. Комплексен метод за корективно въздействие върху агресивното поведение на юношите – АРТ. // *Актуални проблеми на социалната работа*. Пловдив, 2007, с. 165-176.

⁴¹ По-подробно вж: Славчева, Г. Справяне с неадаптивни схеми на поведение. // *Актуални проблеми на социалната работа*. Пловдив, 2007, с. 151-154.

Ваня Ганева

1. Да се подобри самопознанието на мъжете за причините, които ги карат да се гневят и да действат агресивно.

2. Да се овладеят техники за редуциране на гнева и агресивното поведение. Програмата за тренинга съдържа 10 сесии по един час седмично и формулиране на задачи за самостоятелно отработване.

Моделът на R. Novaco за справяне с гнева включва три степени.⁴²

- образователна степен, при която субектът изследва функциите на гнева, пусковите механизми и поведенчески реакции, които допринасят за тенденцията за ескалация;
- степен за придобиване на умения – субектът се подпомага да изгради стратегии за справяне с мисли и чувства, решаване на проблеми, умения за общуване и асертивност (самоутвърждаване);
- степен за приложение – вече изградените умения се проверяват чрез постепенно отработване на реални житейски ситуации чрез ролеви игри.

Тренингът за усъвършенстване на моралната регулация акцентира върху нравствеността, която се разбира като съвкупност от умения, ценности и способности, които обхващат рационалното мислене при осъзнаване и съобразяване с потребностите, интересите и чувствата на другите, така както и със собствените.⁴³ В този контекст нравствеността се разглежда като съставена от познавателен (мислене), афективен (чувстване) и поведенчески (действие) компонент. В основата на тренинга за усъвършенстване на моралната регулация стои **теорията за когнитивното развитие на Л. Колбърг**. Дискутирането на моралните дилеми се осъществява в групи от 10-12 участници, в рамките на поне 10 сесии като всяка може да варира от 45 до 60 минути. Всяка сесия съдържа обсъждане на един до три казуса, съдържащи морална дилема. Целта е да се повиши равнището на моралните съждения и обосновки.

⁴² Лийтбигър, Д. Мениджмънт на гнева (справяне с гнева).// *Антология социална работа*. София, 2008, с. 167.

⁴³ Койчев, О. Цит. произв., с. 174-176.

*

* *

Социалната работа срещу домашното насилие върху жени е ново поле за дейност, особено в България. В теоретичен план тя стъпва върху принципните постановки на феминистката и антипотисническата социална работа, отчитайки джендър спецификата на домашното насилие, свързана с наложените в обществото социални отношения между мъжете и жените.

Социална работа срещу домашното насилие върху жени предполага кризисна интервенция и насочване на вниманието както към жертвите, така и към извършителите. Също така тя изисква добра подготовка на социалните работници в следните направления: познаване на същността на социалното потискане и начините за неговото преодоляване; познаване на законовата уредба по проблемите на домашното насилие, а също и на услугите, които предлагат институциите, ангажирани в борбата срещу домашното насилие (неправителствените организации, полицията, агенцията за социално подпомагане и др.)